

բան կայ իր մէ, զորոնք որոշելը դժուար է. զ. օր. ինչ գրուածք է եւ որչափը Ստեփանոսի՝ Էջմիածնի թ. 126 ձեռագիրը (կար. էջ 8). «Ստեփանոս Վ. Իրմկապետ Նստուածաբանութիւն ութածալ նորագիր. պարունակին ի սփն նախ թարգմանութիւն Առաքելութեանն Արիստոտելի. բ. բանը Նուշերիւն թագաւորին. գ. խօսք փիլիսոփայից յշ. սկզբան աշխարհի. դ. բան յշ. բնութեան հրեշտակաց».

Մենք պատասխանել չենք կրնար. Ի վերջոյ պէտք իմ մտադիր ընել որ բանասերներէն ոմանք կը շփոթեն Ստեփանոս Վ. 1Եհաջուց գրութիւններն եւ անունը իր Տամանուն եւ համալիցութիւն Ստեփանոս Վ. Ռոշքա կամ Նուշ († 1739) հետ, որ ունի բաց ի մանր գրուածքներէ՝ երկու ընդարձակ Բառագրքեր՝ Հայերէնէ Լատիններէն եւ Լատիններէն Հայերէն, դարձեալ Ժամանակագրութիւն մը, Փիլիսոփայութիւն, Բարոյական Ստուածաբանութիւն եւն. Ցես այս գրուածքն եւ հեղինակի մասին մանրամասնութիւններ Ցաշեան¹ Ցուցակ, էջ 22—24, 679—83. 947. հմտ. եւ ԲՁԲ. 1852, էջ 86—95 եւ 1885, էջ 247:

Հ. Ն. ԱԿՈՍԻԱՆ

**ՍԵՐՈՐԴՆԵՐ ԸՍՏԱԿՈՑՈՐ ՄԸ ԸՆԺՍՏՈՒԹ
ՀԻՊՊՈԼԻՏՈՍԻ ԲԱՐԳՄՈՒՅԵ
ՆԻ ԲՆՈՒՐԱՎՈՆ ԸՄԲՈՍՏՈՐՈՒՆՆԵՐ**

Հիպպոլիտոսի ընծայուած Հայերէն հատակոտորներու մէջ¹ ընդարձագոյն տեղ կը գրուէր Վաղարու Յարութեան ճառը. «Երանելոյն Հիպպոլիտոսի Բարոյացոյն հարստութիւնն որ ի Թորոսի Ղալաթոսի², զոր Պարսիս աղ-գային մատենագրարին թիւ 120 ձեռագրին վրայէն³ լատին թարգմանութեամբ հրատարակեց Կաթոլիկ Պիտագորաս Անաեկտանքու շորրորդ հատորին մէջ⁴:

¹ Ցես Ջարրհան Էն Էնի¹ Հայկական թարգմանութիւնը Երանեայ. էջ 553—557. ՄԵԼԵՑ. 1896, էջ 60. 4ԵԼԻ. ՄԱՄ. 1896, էջ 271:

² Ջարրհան Էն Էնի, տե՛ս:

³ Macier, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la bibliothèque nationale, Paris, 1908, էջ 69.

⁴ Pitra, *Analecta sacra spicilegio solesmensi parata*, tom. IV, Parisiis, 1883, p. 64—67. Ցաշեան վերջումս մեր մատենագրարին թիւ 1 ձեռագրին ի Թորոսի Ղալաթոսի² այս Էնի-ն հետ ինչոյնցեւ, Ցուցակ, էջ 1106:

Պարսեան այս ձեռագիրը ընդարձակագոյն ընդգիր մը կը ներկայացնէ հանդէպ Վեներաբոլ շառ Ժալարաղ օրինակին, որ Նոյնպէս Հիպպոլիտոսայ անուան ներքեւ. լոյս տեսած է *Analecta sacra* երկրորդ հատորին մէջ¹. Սոյն համաժողով օրինակին բուն ընդգիրը ձեռագրին բուն մէջ ընծայուած է Ոսկերքերէն եւ տպուած՝ վերջնոյս անհարազատ գործք մէջ²:

Նորութիւն մը կը կործնէ հրապարակ հանել եթէ հաստատենք թէ է Թորոսի Ղալաթոս այս ճառը ոչ Հիպպոլիտոսի կը վերաբերի եւ ոչ Ոսկերքերէն, ինչպէս ցայժմ տարակուսանք կը կարծուի³, այլ Սերբերիւնոսի գաւառ, լազույ, որուն «Ջորդիս լաւոյ լաւագոյնն ճառաւորն», ճառէն մասնական արտագրութիւն մըն է պարզապէս՝ Պարսիս ընդգիր հաստատելով: «Ջորդիս լաւոյ, ճառը «Երանելոյն Սերբերիւնոսի Եմառն Եպիսկոպոսի ասացեալ, վերահագրով կը կազմէ Սերբերիւնոսի Վենետիկեան հրատարակութեան երկրորդ ճառը⁴, որուն ինչպէս վարդապետութիւնը Նոյնպէս ճարտասանութիւնը գրուած է ի հնուց մեր հայ վարդապետները. Յովհան Իմաստասեր Ըրգեթի երեսնամեայ ճառին մէջ Սերբերիւնոս անուամբ գրուէ յիշատակել այս ճառը եւ ի մէջ կը բերէ ընդարձակ հատուած մը. «Ջորդիս առաւելաշորհ Սերբերիւնոս ասեր գալաթացոյն եպիսկոպոս ի տօրէն նուական Փրկչին բանի⁵. Անարարքեթին ասմէ շարչարչի շարչարքեթեան, ոչ ընդ այնու կարօցե եմուս որ ի մեղան տանիցին; այլ որ զհարաբարկաց բնութեամբս պատեալ է⁶, ոչ իսկ, հաւմատել Սերբեր. էջ 12 «Բաղդե եմուս ընդ շարչարքեթեան անշարչարքեթին շարչարքեթեան, ոչ

¹ Pitra, *Ibid.* t. II, p. 226—226 եւ t. IV, p. 381. Հայ ընդգիրը գերմաներէն թարգմանած է A. Achelis, Hippolytus Werke, I, 2, Leipzig, 1697, էջ 211—227.

² Migne, P. gr. In quadridentum Lazarum II, *des tön patriarches de Adasagor* β. 62, 775—778, տես նաեւ Bardenhewer, *Patrologie*, Freiburg in Br. 1910.

³ «Die Glaubwürdigkeit dieser Ueberslieferung bleibt noch zu untersuchen» Bardenhewer, *Gesch. der altkirchlichen Literatur*, Bd. II, 1903, էջ 536.

⁴ Ա. Գ. Երան, հրատ. հայ-լատ. 1827, էջ 16; հրատ. հայ. 1830, էջ 8:

⁵ Օսկերցոյ այս մակագրութեան հեղինակ Ոսկերքե Սերբեր. ճառը կը կոչէ ինչ տօրէնութիւն Փրկչին հրատ. հայ. էջ 8:

⁶ Ցաշեանն իմաստասերի ճառը ընդգծէ երեսնամեայ թվական, Վենետ. 1816, էջ 92, 94:

ընդ այնու կարեւոր որ ի մեզս տանիցին, այլ որ զհասարակաց բնութեամբս պատեալ իցնն, Նշոնպէս խորովելն այս ճառէն երկոց վկայութիւն յառաջ կը բերէ եւ հեղինակը կը ճանչնայ զՍեբերիանոս. «Որպէս եւ Սեւեթիւնս ասէ՝ Գութաւոյ եղիւիւս», «Որպէս եւ Սեւեթիւնս ասէ՝ Գութաւոյ եղիւիւս», Այս ճառի վրայէն կաղապարել փորձած է նաեւ Մամբրէ — կամ Եղեւշ — իւր է Յոսէֆին Ղալաւա ճառը, փոխառութեան օրինակ մը միայն յառաջ բերենք. «Ոմն, ասնն, կարգայ, եւ ոմն, ասնն, լսէ, ոմն աղաչէ եւ ոմն աղաչէ, ոմն խաղաղապէս եւ ոմն ի խաղաղապէս ասէ՞», Հասածիս նախադաշտփորն է Սեբերիանոս խոսքը. «մին աղաչէ եւ մին աղաչի, մին պաղատի եւ մին պաղատանայ անսայ, (էջ 16), զոր Հայը ճարտարօրէն իւրացուցած է:

Ոչ թէ մեծագոյն հաւանականութեամբ այլ ստուգութեամբ գիտենք թէ Սեբերիանոսի անուամբ հրատարակած Տայերեն ճառերը — ի բաց առնելով առանբորդ ճառը, որ կը վերաբերի Բարսղի³ եւ որուն թարգմանութիւնը գտական չէ՝ — Սեբերիանոս հարազատ գործերէն ճիշդորենք են. զայս կապացուցանեն մեծաւ մասամբ թէ յոյն, լատին եւ հայ հեղինակաց ըրով յանուանէ յիշուած վկայութիւններ⁵ եւ թէ մասնաւորապէս դատական լեզուի բացարձակ նշոնութիւնը, որ ընդհանրապէս կը տիրէ ճառերուն մէջ: Այսու վերջականապէս կ'որոշուի նաեւ, կը կարծենք, զպարտ. Եւրոպեան նուիրուած այս ճառին հեղինակը:

Սեբերիանոս վայելուչ ու զարգարուն լեզուն ալ ժամանակի ընթացքին մէջ բազմաթիւ անիթ աղաւաղումներ կըցած չէ զերծանիլ. ստիճ ունեցանք. այլուր մասնանիչ ընել Ա. ճառին գլխաւոր եղումները, զորոնք փութա-

ցինք Մատենադարանի Թիւ 217 ձեռագրի ընտրելագոյն ընթերցումներովը ընթել եւ վերականգնել մասամբ բնագիրը¹: Առթիւս հետարբերական է Վնեստիկեան հրատարակութեան նաեւ Բ. ճառը համեմատութեան գնել պարսեան հասկոտորին հետ եւ նկատել թէ ինչպէս փոփոխակի կ'ուզղեն զիրար: Ինչպէս նիւթ չենք ընել ի հարկէ մանրագոյն տարբերութիւններն ու շեղումները, զորոնք եթէ մի առ մի յառաջ բերել ուզէինք, հարկ կ'ըլլար բնագիր արտասուել: Կրկին օրինակաց ընտիր ընթերցումներն բաց ապուած են:

Պիտալիի հրատարակութեան բնագրին սկզբնաւորութիւնը Սեբերիանոս չէ, այլ անագանագոյն ժամանակի նմունք մը. որ ըստ պատահան գասական հասուածի մը կցուած է. «Ջի ամենեւին իսկ ցուցցէ ճշմարտապէս մարդ գոյով սակս արատասուելոյն եւ աստուածութեան պատիւ մարմնով տեսնութեանն երեւեալ որպէս մարդ եւ կերպիւնաց իբրեւ զԱստուած: Համեմատութիւնը կը սկսի «եւ առաւել պն զարմանալի է» նախադասութեամբ (Սեբեր, էջ 1813, սող 18):

Անցնիմք մեք համեմատութեան.

1. V (= Վնեստիկեան տպագրութիւն) էջ 13. «Եւ առաւել այն զարմանալի է, զի մինչդեռ ինչքէր ըմպել՝ արուցանէ զտիւղերս, ցկինն Սամարայի ասէ...», — P (= Պիտալիի հրատարակութիւն), էջ 64. «Առաւել եւս զարմանալի է այն էր, զի մինչ ինքն ինչպէս ըմպել, արքայական էր զտիւղերս. ցկինն Համարտայի ասէր», — Ջ. V «Առ ի ճշմարտելոյ զմարմնոյն բնութիւն», P ունի «առ ի ճշգրտելոյ» ընտիր են երկու ընթերցումներն ալ, — Յ. V «Եւ առաւելագոյն անսանէ իբրեւ զԱստուած զամենայն ինչ... եւ շըջէր ի կողմանս Գալիլեացոցն իբրեւ զմարդ, եւ եկեալ կայ հանդէպ Բեթանիայ գեղոցն Ղազարու, անջրպետութեան մարմնոցն փան բացեալ եւ ի մաս առ ցուցանէ զանձն, P «յառաջագոյն տեսանէր իբրեւ զԱստուած զամենայն ինչ... եւ շըջէր (այլ չըջէր) ի կողմանս Գալիլեացոցն եւ իբրեւ մարդ եկեալ հանդէպ Բեթանիայ գեղոցն Ղազարու: անջրպետութեամբ տեղացին, փան մարմնոյն ի բացեալ» մաստայանէ զանձն, հասուածիս վերջին մարդ զիստարարար եղէ է երկու բնագիրներուն մէջ ալ, Աւգերեան կը հասկնայ per intervallum locorum vel in distantia vicinum se demonstrat (էջ 29), իսկ Մարտեն loco corporeque absensով կը գոհանայ, լեզունեկ իբրեւ ինքն Թուոնեանի ուղղագրու-

1. Պ. Վ. Յովսէֆեան, խորովել թարգմանիչ, պատմական-մատենագրական աստիճանութիւն, Վաշաղապար, 1889-1903, էջ 98-99 — Սեբ. էջ 12, 104 — Սեբ. էջ 12, 135 — Սեբ. էջ 12:

2. Մամբրէ վերանորոգի ճառը, Վնես 1884, էջ 28: Հմմտ. Ն. Բարսղի, ի քննութեան Բ. Սեբերուսի, ԲՁՄՎ, 1905, էջ 227:

3. Bardenhewer, Patrologie, էջ 315.

4. Այս մասին համեմատել նորայր, Բաւարականութիւն, էջ 52 եւ Գորնի վարդապետ, էջ 471-472:

5. Հմմտ. Fr. Dieckamp, Doctrina Patrum de incar. Verbi, ein griech. Florilegium aus der Wende des 7. und 8. Jahrhunderts. Münster, 1907, S. 119. Բարսղեան հիշումը, անդ, էջ 315 եւ Աւգերեան, Թուհանուս Իստաստարի ճառ ընդդ. երեւ, էջ 94:

Թիւնը՝ անջնջութեամբ տեղացն իսկ ի բաշկայ, եւ ի մաս ցոյցանէ զանն՝ (Հատուորք ընկերաց—, Ա, էջ 285). — 4. V “Եւ ճիւղն ինչն անբաժանութեան անգիտութեան զգրեալսն յառաջ բերել վասն հարցանելոյն, P “... ամբաստանութիւն անգիտութեան անել զգրեալսն յառաջ բերելով վասն հարցանելոյն, մի անգամ ընդ մէջ հարկ կը գրանց շեշտել թէ դասական անբիւլոյթի կամ գիմաւոր յայի մը յետնագրեան անհրեւոյթ գործիականի յեղաշրջումը շատ սովորական է նեոագիրներու մէջ. Ոսկեր. Պղ. ի մեկնութեան համառօտ խմբագրութեան մէջ յաճախ է այս երեւոյթը. Ջրանն կենաց ասէ, ունիցիք, Ուլ. Պղ. Ա, էջ 441, 2 եւսագիր Թիւ 42 “ունելւէ, թղ. 162ա. “Ջայն բան ի կեր արկանէ, նոք, էջ 442, 2 կը յաւելու “ունելւ, թղ. 163բ. Տգազգրի “արտունջ իւնելւո եղծ ընթերցուածը, էջ 611 2ի մէջ անաղարտ մնացած է “իւնելւ, թղ. 181ա. “յաճախեցան անդ պարագերն, նոք, էջ 673, 2 կը յաւելու “անդ իւնելւ լարագերն, թղ. 137ա. “Ի նոյն հասարակ մէջ գրեալսն, անդ 677, 2 ունի ունիլ “հասարակ, թղ. 138ա. “Իւնելւ պարտէ ասեմի ի մոլորութիւն, նոք, էջ 706, 2 ունի լատագրին ընթերցուած մը “իւնելւ եւ զորիւն ի մոլորութիւն, թղ. 142ա. “զայն ի բաց իւնելւ, անդ, էջ 819, 2 “ի բաց իւնելւ, թղ. 148բ. եւ այլն. — 5. V էջ 13—14 “Այսպիսի ինչ բանք եւ զհարեան Բրիտանոս ասացեալ են միթէ անգիտութեան իցէ եւ հարն ասեմի, թէ ո՞ր եւ Ադամ, եւ այս բարբառ. այն. (այս. այ, չմոմ. էջ 25 այս բարբառ. այն բարբառոյ ընկեր է) բարբառոյ ընկեր է, ի P էջ 65 “այսպիսի բանք եւ զհարեան Բրիտանոս (իւն) թէ Ադամ ո՞ր եւ. ի թէ անգիտութեան բարբառ իցէ ասեմի ո՞ր եւ. ի թէ բարբառ. է. եւ հարն ասեմի թէ Ուր է Սարա [յ] ի ինչ քո: զի այս բարբառ. այն. (այս. այ) բարբառոյ ընկեր է, — 6. V “Այդ չէ լուծուած խորհրդոյ (mysteri), այլ յաւելուած ասարկուանաց, P “այդ չէ լուծուած ինչ գրոյդ, (quaestiones). — 7. V “Եթէ այնպէս իցէ եւ միտք եւս հարցունանք միմեանցն, եւ հարն եւ Որդւոյ. ուրիւ նախ զմասն նորա, որ անդն է հարց, եւ զսորա ասա: Բայց յորժամ ասիցեմ զնորա անդ եւ զորա ասա: ոչ այլու՞մ զնա ասեմ, եւ ոչ այլու՞մ զնա, այլ... P “... եւ միտք եւս հարցունանք լուծիցիք եւ հարն եւ որդւոյն. ուրիւ նախ զմասն զոր ասեմ ասաց զսորայ ասա, այլ յորժամ լուծիցեմ զնորայն անդ եւ զսորայ ասա, ոչ (այս. ոչ) այլ ո՞նք զնա ասեմ եւ այլ Ա. ընդ զնա, այլ... — 8. V “Ջնչ միտք հարցանելոյն ինչն ընդ կային, P “Ջնչ միտք հարցանելոյն ցայիսն թէ... յայտն կը ընկաի ընդ անտօր ինչերը, ասէ Սար. Ընդ, էջ 256. — 9. “Եւ զհնչ. առ ի միտ զԱստուծոյ գիտաւորութիւնն. մեկնէ նմա, այս հաստատը

Ազգերեան կը Թարգմանէ բառական Quid ergo? Attende Dei intentionem մինչ Առնի ուղղագրին ընթերցումը “Եւ զի ը զ զ զ զ միտ զԱստուծոյ գիտութիւնն (sic), մեկնէ, Վի ինչ առն ուրեմն ուղղելու է՝ զի լուս: — 10. V “Հայեր ի նոստ զի տեառանէին զպարութիւնն, եւ ուրան այլ ինչ զարեւատագործն, P խառնակ ունի այս հաստատը “Եւ ուրիւ արտաց զարեւատագործն, որուն իմաստ մը յատկացրելու համար Մարտն շատ խեղճ Թարգմանած է volebat etiam laetificare Diabolum (!), ուղղել է ի հարկ Ազգերեան negabant harum (i. e. virtutum) operatorem. — 11. V “մանաւանդ թէ պէտք է շերթայր իսկ մարմնով, այլ զպարութիւնն ասագրէ, P “մանաւանդ թէ շերթայր իսկ մարմնով, այլ... ասեղորդ է ուրեմն Բառնեանի յաւելուածական արագրութիւնը, նոք, էջ 256. — 12. V “անէ ի լոյս զխառնագրելեան, Ազգերեանի եւ Բառնեանի ուղղագրութեան համահայն ունի P զիտաւարագրելու: — 13. “կամ զպարտաւորսն իսկ վկայս հրանշելեացն, եւ կանխէ ձգէ նախ քան ցոյցանել զգրեւելանն թողու՞մ պարտաւորացն, Ազգերեան կը զգուարի Թարգմանել այս մեթ հաստատը (էջ, 81) Բի ընթերցումը բառական լուսաւոր է “կամ զպարտաւորսն իսկ առն եւ վկայս հրանշելեացն, եւ կանխէ ձգէ նախ քան ցոյցանել զգրեւելանն զբաղու՞մ առեղ յապարտաւորացն. — 14. V “Ջնչ մի փոքր ի դուռն գրեւելանին՝ չկարեցնէ ի բաց թաւալեցուցանել, P զի մի փոքր ի բերանն այրայդ մը կարեք թաւալեցուցանել, վերջին հարցաւ կը Թուի ինքն. — 15. “Եւ ասեմի խորեւութիւն ինչ եւ ասալաք զործն իցէ մեկնելոյն, պատճառաւ կայցէ ի կարեցուցանող եկաւորութեանն ունկնդիր ինչէ, վասն այնորի... այս միտք կարող locus obscurus et aequivoous erat (Ազգեր. էջ 33) անեղծ պահած է Պարթիս օրինակը “կարէ ինչ ասեմ թէ խորա մանկութիւն ինչ եւ ասալաք զործն իցէ, մեռեալ պատճառաւ կայցէ ի ներքեւ. մին կարեցուցանել կոչէ եւ մեռեալ ունկնդիր է զեւալ, վասն այնորի... — 16. V “Ջայսպիսի հնարս հնարք առեալ զիջան էլն, դասական այս հաստատը զարեւոր եղծուած է Բի մէջ “Ջայսպիսին հնարս հնարք անդն զիջանելոյն, — 17. V “Բուծա (կամ բուծ) ինչ ի բանին դասին հերձուածողացն աշխերտը, P ունի “բոյն ինչ ի բանն դասին. հերձուածողացն մանկուել, առ այս համեմատեալ Նորայր Բառնալ—Յիւն, էջ 53. Ժի եւ Եփ չիտութիւնն օրինակ մըն այլ կարելի է բերել Ոսկեր. ի Պաւղոսի Մեկնութեան “Որում ոչն որ կարէ բիչ զնել, Ա, էջ 931, մեր Թիւ 42 2 ունի “բիչ զնել, թղ. 154բ.

Այս կարեւոր համեմատութիւններով ինչպէս ըսիք, մասանիշ ըրիք Սեբերիանու

